ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

ULUSLARARASI ERZİNCAN TARİHİ SEMPOZYUMU

26- 28 EYLÜL 2019 ERZİNCAN

BİLDİRİLER KİTABI

EDİTÖRLER

Dr. Öğr. Üyesi Kemal Taşcı

Dr. Öğr. Üyesi Kader Altın

Dr. Öğr. Üyesi Salih Kaymakçı

ERZİNCAN 2019

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

ULUSLARARASI ERZİNCAN TARİHİ SEMPOZYUMU

26-28 EYLÜL ERZİNCAN

BİLDİRİLER KİTABI

EDİTÖRLER

Dr. Öğr. Üyesi Kemal Taşçı

Dr. Öğr. Üyesi Kader Altın

Dr. Öğr. Üyesi Salih Kaymakçı

Bu kitabın tüm hakları Erzincan Valiliği'ne aittir.
Kitapta yer alan bildirilerdeki tüm sorumluluk yazarlarına aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Haberleşme Adresi:

Erzincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
Atatürk Mahallesi Kültür Merkezi
Barış Manço Park İçi
Telefon:0 446 214 30 79
Faks:0 446 214 80 22
E-Posta:iktm24@kulturturizm.gov.tr

ISBN: 978-975-17-4432-6

EVLİYALAR ŞEHRİ ERZİNCAN TÜRBELERİ

Funda NALDAN*

ÖZET

Bu çalışmada Erzincan merkez ve ilçelerinde günümüze kadar varlığını sürdürebilen türbeler yanında ayakta olmayan türbeler de ele alınmıştır. Günümüze kadar gelebilmiş türbeler Selçuklu ve Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Ele alınan 10 türbe gövde şekillerine göre sekizgen, silindirik, dikdörtgen ve münferit olmak üzere dört grupta incelenmiştir. Diğer yandan arşiv kayıtlarında iki farklı türbe ismine daha rastlanmıştır. İnşa tarihleri bilinmeyen bu türbelere kayıtlardan görevli atamaları yapıldığını öğrenmekteyiz. 12.-19. yüzyıl aralığına tarihlendirilen türbeler, üzerindeki kitabeleri ile önem taşımaktadır. İncelenen türbeler içerisinde Hıdır Sultan Abdal Türbesi'nin inşa ve tamir kitabesi ile birlikte Tercan Mama Hatun Kümbeti'nin usta kitabesi dikkat çekmektedir. Girişler, Melik Gazi Kümbeti, Mama Hatun Kümbeti ve Togay Hatun Kümbeti'nde taçkapı şeklinde anıtsal niteliktedir. Süsleme, Selçuklu dönemi türbelerinde görülmektedir. Türbeler, kesme taş veya moloz taş ile inşa edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzincan, Türbe, Sanat, Mimari.

Giriş

Erzincan'daki türbeler Türk Dönemi'ne ait eserlerdir. Türklerin İslamiyet'i kabul edişinden sonra, ilk örnekleri Karahanlılar döneminde, 9. yüzyılda görülen türbeler, diğer İslam uygarlıklarına örnek olmuş, farklı bölgelerde farklı mezar anıtları ortaya çıkmıştır. Büyük Selçuklularla birlikte İran'a, oradan da Anadolu'ya taşınan anıt mezar geleneğinin, 20. yüzyıla kadar devam ettiği görülmektedir. Türk mimarisinin genel gelişimine paralel bir çizgi izleyen Anadolu türbelerinin ilk örnekleri, 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilir.

Erzincan'da 10 adet mezar anıtı tespit edilmiş ve değerlendirilmiştir. Bu anıtlardan bazıları daha önce pek çok çalışmaya konu olmuştur[1]. Bunların dışındaki türbelere Terzibaba Türbesi, Hacı Nafız Mehmed Türbesi ve Hıdır Sultan Abdal Türbesi'nin de dahil edilmesi, arşiv kayıtları olan yapıların ele alınması ile Erzincan ili genelinde yapılmış derli toplu bir çalışma olması bakımından bu çalışma önem taşımaktadır. Yapıların bilgilerine kısaca değinilerek tanıtımı yapılmıştır. Bu yapılar Melik Gazi Kümbeti (12.yüzyıl), Mama Hatun Kümbeti (12.yüzyıl sonları 13. Yüzyıl başları), Gözcü Baba Kümbeti (14.yüzyılın ikinci yarısı), Anonim Kümbet (?), Sancaktar Kümbeti (14.yüzyılın ilk çeyreği), Togay Hatun Kümbeti (14.yüzyılın ilk çeyreği), Ali Baba Türbesi (19. yüzyıl), İskender Baba

*Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, fnaldan@gmail.com

[1] Ali Kemali, Aksüt, *Erzincan Tarihî, Coğrafî, İçtimaî, Etnoğrafî, İdarî, İhsaî Tetkikat Tecrübesi*, İstanbul 1932, S. Kemal Yetkin, Mama Hatun Türbesi, *Yıllık Araştırmalar Dergisi,* 1, Ankara, 1956, s. 75-81, Rahmi Hüseyin Ünal, *Monüments Salguqides de Kemah (Anatolie Orientale)*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner 12, Rue, Vavin, VI, Paris, 1968, Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996, O.C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri,* I, Ankara, 1986, H. Gündoğdu -A. A. Bayhan-A. M. Aktemur vd., *Kültür Varlıkları ile Kemah*, Ankara ty., Muhammet Lütfü Kındığılı, *Ortaçağdan Günümüze Kemah ve Köylerindeki Kültür Varlıkları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2015.

Türbesi (18.-19.yüzyıl), Midilli Baba Türbesi (19.yüzyıl),Terzibaba Türbesi (19.yüzyıl), Hacı Nafız Mehmet Türbesi (19.yüzyıl sonları 20.yüzyıl başları), Hıdır Sultan Abdal Türbesi (ilk yapımı 1259 yenilenmiş hali 1958) ve arşiv kayıtlarında adı geçen Kemah Cemaleddin Medresesi Türbesi, Aceb Şîr Türbesi'dir.

1. Sekizgen Gövdeli Türbeler

1.1. Melik Gazi Kümbeti

Kemah ilçesi girişinde, Karasu kenarında bulunan yapı üzerinde altı adet kitabe vardır[2]. Bunlar ayet, sanatçı ve Melik Gazi'ye atfedilen kitabelerdir. Kuzeyde kûfi hatla yazılan bir kitabede "Ömer Bin İbrahim el Taberî" nin sanatçı kitabesi olduğu düşünülmektedir[3]. Günümüzde kitabenin "İbrahim" kısmı okunabilmektedir. Ayrıca yapının gövdesinde içeride Melik Gazi'nin adı geçmektedir[4]. Önkal, kümbeti plan ve mimari özelliklerine bakarak Meraga, Nahçıvan gibi merkezlerdeki yapılara benzeterek 12. yüzyıl sonları 13. yüzyıl başlarına tarihlemiştir[5]. Yapıyı inceleyen Gündoğdu vd. da bu tarihe katılmışlardır[6]. Anadolu'da mezar yapılarında çini kullanımı 12. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlamıştır. Tüm bu bilgilerden hareketle kümbetin yapım tarihinin bu şekilde olması mümkündür.

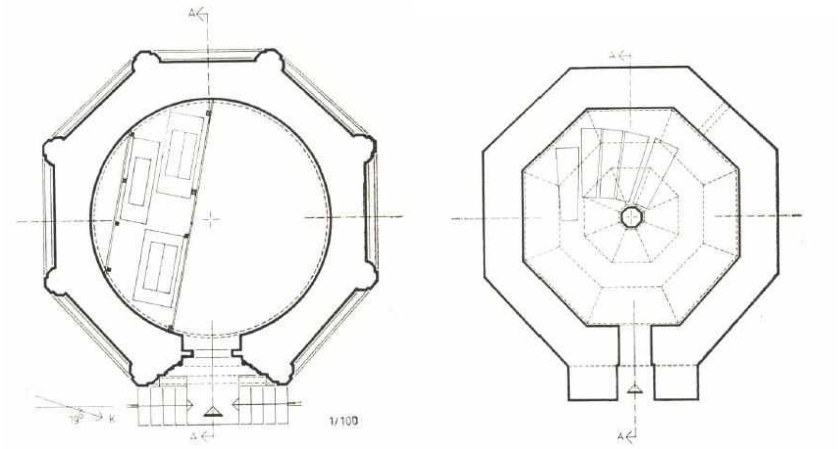
Hurufat defterleri incelendiğinde, Kemah kasabasında Melik Gazi Kümbeti'ne Şaban 1103/Nisan-Mayıs 1692[7], Zilkade 1122/Aralık-Ocak 1710-11[8], Safer 1148/Haziran-Temmuz 1735[9] yıllarında cüz-hân (Kur'an-ı Kerîm cüzlerini okuyan kimse) ve türbedar (türbe görevlisi) ataması yapıldığını öğrenmekteyiz. Bu tarihlerde yapının faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cenazelik, gövde ve külah kısmından oluşan kümbet, Türk kültürünün önemli yapılarından biridir. Cenazelik içten ve dıştan sekizgen planlı iken, gövde içten silindirik dıştan sekizgen planlıdır. Cenazeliğin girişi ile kümbetin girişi aynı cephede olup doğu yöndedir. Cenazelik, ortada bir ayak üzerine oturan yelpaze şeklindeki tonozla örtülmüştür. Gündoğdu ve Önkal cenazelikte üç sandukadan bahseder[10]. Bir pencere ile aydınlatılan cenazelik kısmında Melik Gazi'nin mumyalanmış cesedi bulunmaktadır.

Gövde kısmında herhangi bir pencere bulunmaz. Giriş dışında diğer yüzeyler birbirinin tekrarı niteliğindedir. Sekizgen sütunceler ve zar şeklindeki başlıklar kapıyı sınırlandırmıştır. Sivri kemer alınlığı, tuğlaların farklı şekillerde dizilmesi ile geometrik desenler oluşturmuştur. Kemer kilit noktası, köşelikleri ve alınlık ortasında firuze renkli çiniler görülmektedir. Bu bölüm içten kubbe dıştan pramidal külahla kapatılmıştır. Yapı, cenazelik katında kesme taş, üstünde tuğla malzemeden yapılmıştır.

---

[2] Ünal, *a.g.e.,* s.151-161, Önkal, *a.g.e.,* s. 51.
[3] Ünal, *a.g.e.,* s.151-178.
[4] Önkal, *a.g.e.,*s.51.
[5] Önkal, *a.g.e.*, s. 53.
[6] Gündoğdu vd., *a.g.e.,* s. 79.
[7] VGMA, HD., 1098-75, s. 266-267.
[8] VGMA, HD., 1116-87, s.178-179.
[9] VGMA, HD., 1105-117, s. 197.
[10] Önkal, *a.g.e.,* s.48,

Çizim 1. Melik Gazi Kümbeti, cenazelik planı (O. C. Tuncer'den)

Çizim 2. Melik Gazi Kümbeti, üst kat planı (O. C. Tuncer'den)

Foto. 1. Melik Gazi Kümbeti Foto. 2. Melik Gazi Kümbeti

Foto.3. Melik Gazi Kümbeti Foto.4. Melik Gazi Kümbeti girişi

Foto.5. Melik Gazi Kümbeti, alınlık detay

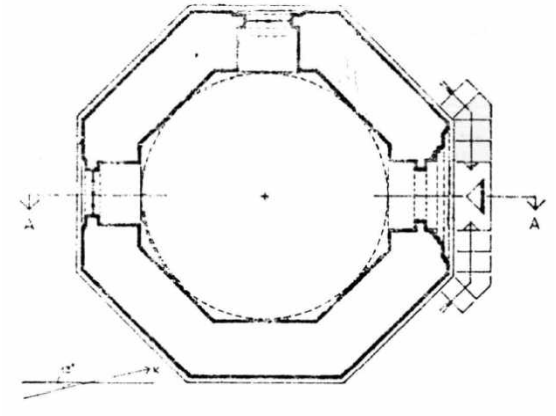

Foto.6. Melik Gazi Kümbeti cenazelik Foto.7. Melik Gazi Kümbeti cenazelik

1.2. Gözcü Baba Kümbeti

Kemah'ın girişinde kalenin kuzeyindeki kayalık üzerinde bulunmaktadır. Gözcü Baba olarak adlandırılan kümbet üzerinde inşa kitabesi, banisi gibi bilgiler bulunmamaktadır. Yörede gözetleme kulesi olarak adlandırılmıştır. O.C. Tuncer, yapıyı, sekizgen gövdeli kümbet planından hareketle ve mimarideki sadelik, orantısızlık gibi durumlardan 14. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmektedir[11]

Plan ve Mimari Özellikleri: Cenazelik ve gövde bölümlerinden oluşan kümbetin girişi kuzey yöndedir. İçeriden silindirik gövdeli olan gövde içten kubbe, dıştan pramidal külah ile örtülüdür. Kümbet girişinin hemen altında cenazelik girişi yer almaktadır. Güney ve batı yönlerde pencere açıklıkları bulunmaktadır. Kaba yonu taş malzemeden inşa edilmiş olan yapı düzgün kesme taş ile kaplanmıştır.

Çizim 3. Gözcü Baba Kümbeti **planı (O.C.Tuncer'den)**

Foto. 8. Gözcü Baba Kümbeti **Foto.9. Gözcü Baba** Kümbeti

[11] Tuncer, *ag.e.,* s. 169-171.

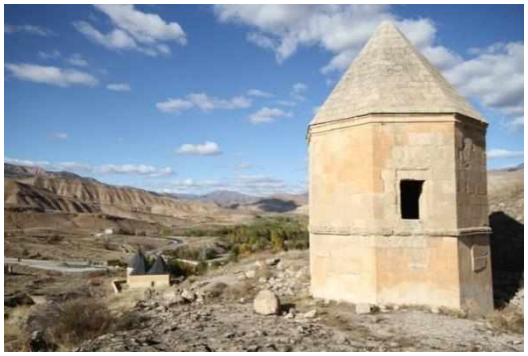
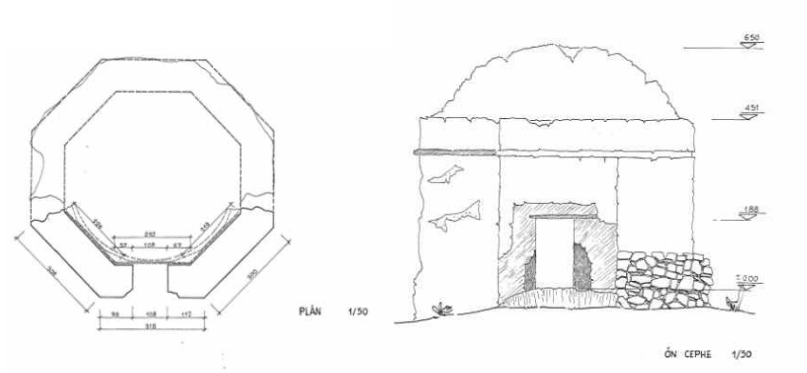

Foto. 10. Gözcü Baba Kümbeti

1.3. Anonim Kümbet

Kemah merkezde Killik deresi adıyla bilinen yerde Togay Hatun Kümbeti'nin yakınlarında bulunan kümbet, harap yıkılmaya yüz tutmuş bir haldedir. Yapıda herhangi bir kitabe mevcut değildir. Kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla sekizgen planlı olan kümbet içten kubbe, dıştan pramidal külahla örtülmüş olmalıdır. Moloz taş malzemeden inşa edilmiştir

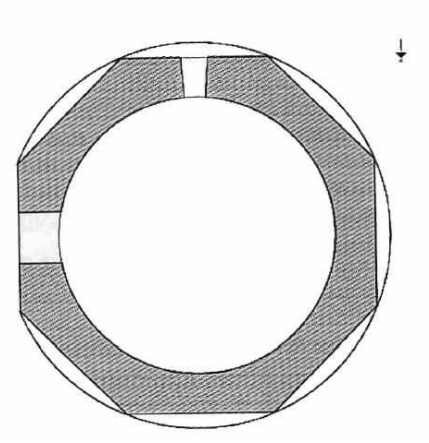
Çizim 4. Anonim Kümbet **planı Çizim 5. Anonim** Kümbet, **kesit**

1.4. Sancaktar Kümbeti

Kemah Çarşı mahallesinde, Melik Gazi Kümbeti'nin batısında bulunan **yapı** üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. O. C. Tuncer, kümbeti "Melik Gazi Kümbeti'nin batısındaki kümbet", H. Önkal ve Kindığılı ise "Sancaktar Kümbeti" olarak adlandırmıştır. Tuncer, yapıyı Melik Gazi ve Gözcü Baba kümbetleriyle kıyaslayarak 14.yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirmiştir[12]. .

Yuvarlak bir kaide üzerinde dıştan sekizgen, içten yuvarlak planlıdır. Türbe ve cenazelik girişleri, günümüzde yıkıktır. Üst örtüsü yıkılmış olmakla birlikte içten kubbe, dıştan pramidal külahla örtülü olması ihtimal dahilindedir. Moloz taş malzemeden inşa edilmiş yapı, kesme taş ile kaplanmıştır. Türbe günümüzde harap haldedir.

[12] Tuncer, *a.g.e.,* s. 168

Çizim 6. Sancaktar Kümbeti Planı (H. Gündoğdu vd.'den)

Foto. 11. Sancaktar Kümbeti

Foto. 12. Sancaktar Kümbeti

1.5. TERZİBABA TÜRBESİ

Türbe, Erzincan şehir merkezinde, şehir mezarlığının içinde yer almaktadır. Türbe ilk olarak Terzibaba'nın 19. yüzyılın ortalarında öldüğü düşünülürse bu yıllarda ahşap olarak yapılmıştır. 1939 Erzincan depreminde yıkılmış, sonra yeniden yapılmış, 1987 yılında çıkan yangın sonucu hasar görmüştür. Günümüzdeki türbe, özgün yapıdan farklı bir mimariye sahiptir. İlk olarak sekizgen planlı, tek katlı, çatı ile örtülü olan türbe, 1997 yılında aynı plan şemasında iki katlı ve kubbe ile örtülü olarak inşa edilmiştir. İnşa malzemesi düzgün kesme taştır. Türbe içinde Terzibaba ve ağabeyi Abdulkerîm Efendi'ye ait olduğu bilinen iki sanduka bulunmaktadır. Türbe haziresinde Geç Dönem Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemine ait mezar taşları bulunmaktadır. Sandukalı, toprak mezar tipindeki mezarlarda, başlıklı (fes, sarık) ve başlıksız (sivri kemerli, yuvarlak kemerli, bitki tepelikli, güneş tepelikli vs.) mezar taşları üzerinde bitkisel, geometrik süslemeler dikkat çekmektedir.

Foto.13. Terzibaba Türbesi ilk hali () Foto.14. Terzibaba Türbesi'ne giden yol

Foto.15. Terzibaba Türbesi Foto.16. Terzibaba Türbesi sandukalar

1.6. HACI NAFIZ MEHMET EFENDİ TÜRBESİ

Türbe, Erzincan merkezde Beybağı mahallesinde bulunmaktadır. Hacı Hafız Mehmet Efendi, 1891 yılında ölmüştür. Terzi Babanın öğrencisi olup Nakş-ı Bendi tarikatına mensuptur. Ölüm tarihi dikkate alınarak türbe, 1891'den sonra yapılmış olmalıdır.

Günümüzde yenilenmiş olan türbe sekizgen planlı, kırma çatı ile örtülüdür. İçerisinde bir adet sanduka bulunmaktadır.

Foto.17. Hacı Nafız Mehmet Efendi Türbesi

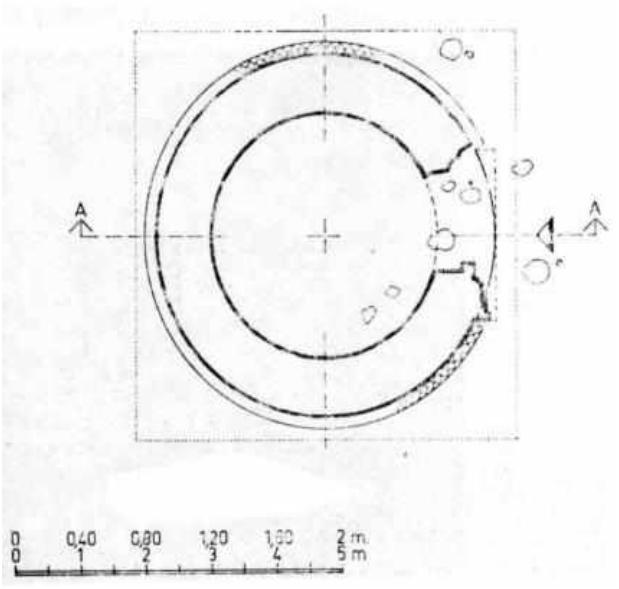
2. Silindirik Gövdeli Türbeler

2. 1. TOGAY HATUN KÜMBETİ

Kemah ilçesi Çarşı mahallesinde bulunmaktadır. Türbenin girişi üzerindeki kitabeye göre, yapı Togay Hatun tarafından yaptırıldığı anlaşılmakta, Togay Hatun'un İlhanlılardan Timurtaş Bey'in kardeşi olduğu ve buna bağlı olarak türbenin 14 .yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olabileceği düşünülmektedir[13]

Dıştan yuvarlak planlı cenazelik katı üzerinde yükselen gövde, içten ve dıştan yuvarlak planlı olarak düzenlenmiştir. Cenazelik katı dört yönde beşik tonozla örtülü eyvanlar ile çevrilmiş orta bölüm kubbe ile örtülü mekandan ibarettir. Kuzey yönde bulunan giriş, dikdörtgen çerçeve içine alınmış, üç yönden geometrik ve bitkisel süslemeli bordürlerle çevrelenmiştir. Gövdenin üst kısmı ve örtüsü 1980'lerde onarımdan geçmiştir. İnşa malzemesi moloz taş olup kesme taş ile kaplanmıştır.

[13] Tuncer, *a.g.e.,* s. 106-107, Gündoğdu vd., *a.g.e.,* s. 87.

Çizim 7. Togay Hatun Kümbeti planı (VGM Arşivi'nden)

Foto.18. Togay Hatun Kümbeti Foto.19. Togay Hatun Kümbeti

Foto.20. Togay Hatun Kümbeti **Foto.21. Togay Hatun Kümbeti**

Foto.22. Togay Hatun Kümbeti Foto.23.Togay Hatun Kümbeti

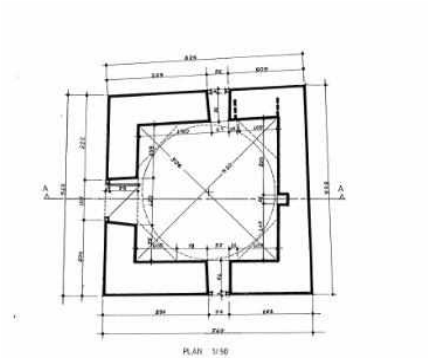
3. Dikdörtgen Gövdeli Türbeler

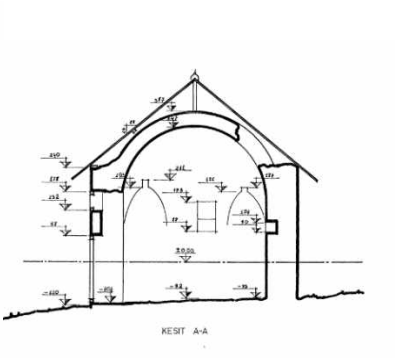
3.1. Ali Baba Türbesi

Kemah merkezde Çarşı mahallesinde bulunmaktadır. Yapı üzerinde inşa kitabesi, banisi gibi bilgiler bulunmamaktadır. Daha evvel yapılmış çalışmalarda türbenin içerisinde iki mezar olduğu ve bu mezarların kitabesi bulunduğu bildirilmektedir[14]. Mezarda geçen H.1257/M.1841 tarihinden türbenin 19.yüzyılda yapılmış olabileceği düşünülmektedir[15] Türbede yatan Ali Baba'nın Osmanlı Dönemi'nde yaşamış bir zat olduğu tahmin edilmektedir. 2006 yılında V.G.M. tarafından restore edilmiştir.

[14] Tuncer, *a.g.e.,* s. 171-172; Gündoğdu vd. *a.g.e*., s. 90.
[15] Kındığılı, *a.g.t.,*s.123.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kareye yakın dikdörtgen planlı olan türbe, düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Giriş, güney duvar ortasındadır. Ahşap bir tavan ile örtülü olan yapının orijinalde kubbe ile örtülü olduğu ifade edilmiştir[16]

Çizim 8. Ali Baba Türbesi planı Çizim 9. Ali Baba Türbesi kesit

Foto.24. Ali Baba Türbesi Foto.25. Ali Baba Türbesi

Foto.26. Ali Baba Türbesi Foto.27. Ali Baba Türbesi

[16] Tuncer, *a.g.e.,* s. 171-172.

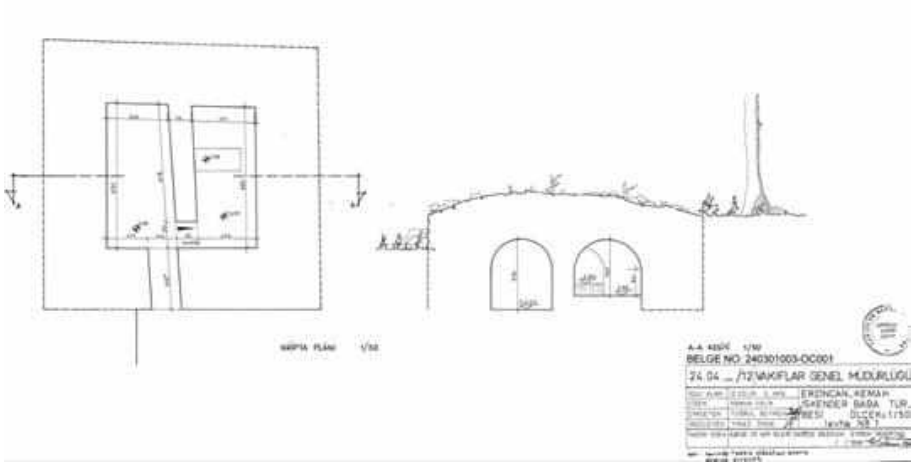

Foto.28.Ali Baba Türbesi Foto.29. Ali Baba Türbesi

3. 2. İskender Baba Türbesi

Kemah merkezde Pöhrenkbaşı mahallesinde bulunmaktadır. Türbede inşa tarihi ve banisi gibi bilgiler veren kitabe bulunmamaktadır. Mimari özelliklerinden dolayı yapı 18.-19. yüzyıla tarihlendirilmiştir[17].

Plan ve Mimari Özellikleri: Dikdörtgen planlı türbenin kuzeyinden açılan kapı ile dikdörtgen planlı dehlize ulaşılır. Burada mezar odası ile mescit yan yanadır. Her iki bölümde beşik tonoz ile örtülür. Kaba yonu taş malzemeden inşa edilen türbe köşelerde kesme taştan yapılmıştır.

Çizim 10. İskender Baba Türbesi plan ve kesiti

Foto.30. İskender Baba Türbesi Foto.31.İskender Baba Türbesi

[17] Kındığılı, *ag.t.,*s.130

Foto.32. İskender Baba Türbesi Foto.33.İskender Baba Türbesi

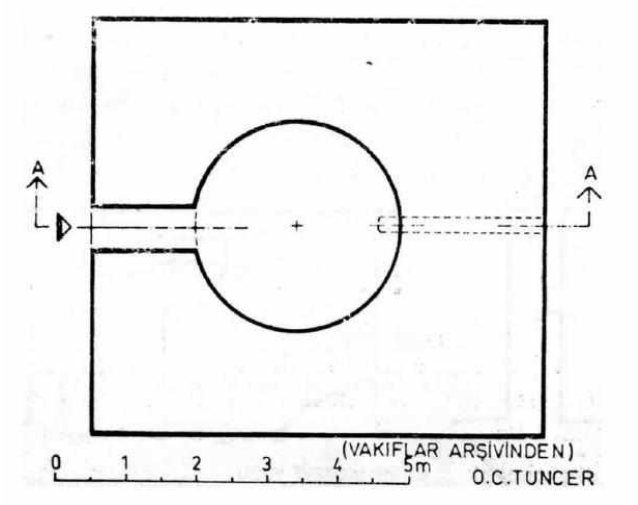

Foto.34. İskender Baba TürbesiFoto.35. İskender Baba Türbesi

3.3. Midilli Baba Türbesi

Kemah merkezde Çarşı mahallesinde bulunmaktadır. Halk arasında Midilli Baba Türbesi olarak anılmaktadır. Ancak Midilli Baba'nın kimliği hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Yapı üzerinde de inşa kitabesi, banisi gibi bilgileri içeren bir kitabe bulunmamaktadır. Malzeme ve plan tipinden hareketle 19. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır.

Dikdörtgen planlı, batı yönde mazgal tipli pencere ile aydınlatılmıştır. Moloz taş malzemeden inşa edilmiştir.

Çizim 11. Midilli Baba türbesi planı (O.C.Tuncer'den)

Foto.36. Midilli Baba türbesi

Foto.37. Midilli Baba türbesi (VGM Arşivi'nden) Foto.38. Midilli Baba türbesi (VGM Arşivi'nden)

3.4. Hıdır Sultan Abdal Türbesi

Kemaliye ilçesine bağlı Ocak Köyü'nde bulunan Hıdır Abdal Sultan türbesi, üzerinde bulunan kitabesine göre 1259 yılında Hıdır Sultan Abdal için yaptırılmıştır. Kuzey cephedeki kitabesinin okunuşu şu şekildedir:

"La ilâhe illallah Muhammedü'r Resûlullah

Sülale-i pak Karaca Ahmed Sultan

Evlâdından Seyyid Hıdır Abdal

Sene 675”

Kuzey cephesinde inşa kitabesinin üzerinde onarım kitabesi vardır. Türbenin 1879 yılında Seyyid Ali Efendi tarafından tamir edildiğini öğreniyoruz.

Ancak doğu yöndeki türbeye giriş kapısı üzerindeki kitabeden, Rıza Şimşek ve ailesi tarafından türbenin 1958 yılında yeniden yapıldığını öğrenmekteyiz.

Dikdörtgen planlı olan türbenin doğusu mescit olarak düzenlenmiş, batısında sandukanın olduğu türbe kısmı bulunmaktadır. Sandukanın olduğu bölümün üstü kubbe, mescidin üzeri ise düz ahşap tavan ile örtülüdür. Güney ve batı yönde yuvarlak kemer açıklıklı iki adet pencere vardır. Türbe giriş kapısı yuvarlak kemer formludur. Yapı, moloz taş malzemeden yapılarak kesme taş ile kaplanmıştır.

Foto.39. Hıdır Sultan Abdal Türbesi Foto.40.Hıdır Sultan Abdal Türbesi

Foto.41. Hıdır Sultan Abdal Türbesi Foto.42. Hıdır Sultan Abdal Türbesi

Foto.43. Hıdır Sultan Abdal Türbesi Foto.44.Hıdır Sultan Abdal Türbesi

4. Münferit Planlı Türbe

4. 1. Mama Hatun Kümbeti

Tercan ilçe merkezinde kervansarayın kuzeydoğusunda yer alan türbe, planı ve mimarisi ile Türk sanat tarihinin en güzel ve dikkat çeken örneklerinden biridir. Türbe girişinde, sağda bulunan hücresi üzerindeki kitabeye göre "Ahlatlı Ebü'l Nema bin Mufaddal el-Ahval" adlı usta tarafından türbe yapılmıştır. Yapı, 12. yüzyılın sonu, 13. Yüzyılın başlarında Mama Hatun adına yaptırılmış olmalıdır[18]. Mama Hatun'un, Erzurum ve çevresini yöneten Selçuklu atabeylerinden Saltuklulara ait 2. İzzettin Saltuk'un kızı olduğunu çeşitli kaynaklardan biliyoruz.

Kümbet ile ilgili daha önceden yapılmış çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalardan biri olan «Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar» adlı eserde Çoruhlu; M.Ö. 3000'in sonlarından bu yana çeşitli örnekleri günümüze gelmiş bu mezar anıtı tipinin en geç tarihli temsilcilerinden birinin bir Türk İslam mezar anıtı olduğu Güneydoğu Aral (Orta Asya) bölgesinde bulunan Tagisken mezar anıtlarının bu tipin öncüsü olduğunu belirtmiştir. Böylece bazı araştırmacıların Ünik olduğunu söylediği veya yabancı mimari geleneklere dayandırmaya çalıştığı Tercan Mama Hatun kümbeti plan tasarımının İç Asya'nın kuzey bölgelerinden daha aşağıdaki Orta Asya'ya ve oradan da Türkiye'ye uzanan bir kurgan türünün Türk İslam dönemindeki bir uzantısı şeklinde yorumlamıştır[19].

Plan ve mimari özellikleri; bakımından türbe, Anadolu'da özel örneklerden biridir. Yapı, dairesel kuşatma duvarı içinde yer alır. Kuşatma duvarının iç yüzünde sivri kemerli 11 nişten bazılarının içinde taş lahitler bulunmaktadır. Bu lahitler, Mama Hatun'un yakınlarına ait olabileceği düşünülmektedir[20].

Girişin hemen sağındaki merdiven ile kuşatma duvarının üzerine çıkış sağlanmaktadır.

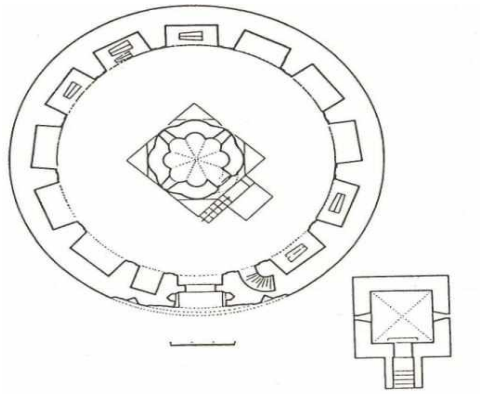
Kare planlı cenazelik katı üzerinde içten ve dıştan dilimli gövde bulunmaktadır. Gövdenin devamında dilimli konikal külah ile yapı örtülmüştür. Basık kemerli, kavsara üzerinde silik bir kitabeliği bulunan kapıdan türbeye girilir. Burada üç mazgal pencere içeriyi aydınlatmaktadır. Türbeye çıkan merdivenlerin altından cenazeliğe gidilmektedir. Birkaç basamakla inilen cenazelik, haç şeklindeki tonozla örtülüdür. Burada sonradan konulduğu anlaşılan bir sanduka vardır.

---

[18] Yetkin, a.g.m., s. 75, Hamza Gündoğdu, "Tercan ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, Ankara, 1998, s.226.

[19] Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, İstanbul, 2016

[20] Evliya Çelebi, *Seyahatname II*, İstanbul, 1999, s. 202.

Çizim 12. Tercan Mama Hatun Kümbeti planı (S.K.Yetkin'den)

Foto.45. Mama Hatun Kümbeti Foto.46. Mama Hatun Kümbeti

Foto.47. Mama Hatun Kümbeti Foto.48. Mama Hatun Kümbeti

Foto.49. Mama Hatun Kümbeti Foto.50. Mama Hatun Kümbeti

5. Arşiv Kayıtlarında Adı Geçen Diğer Türbeler

5. 1. Kemah Cemaliye Medresesi Türbesi

Hurufat defterlerine göre, Kemah'da yer alan Cemaliye Medresesi Türbesi'ne türbeye görevli atamaları yapılmıştır. Ebubekir Halife'nin görevi bırakması ile yerine Seyyid Muhammed günlük 1 akçe ile Eylül 1734'te atanımıştır[21]. Diğer bir kayıtta türbedar Muhammed'in oğlu Halil Halife görevi bırakıp yerine günlük 3 akçe ile Muhammed Halife Ekim 1733 yılında yerine gelmiştir[22].

5. 2. Erzincan Seyyid Aceb Şîr Türbesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kayıtlarda Erzincan'ın Cırzını köyünde günümüzdeki ismi ile Binkoç köyünde Seyyid Aceb Şîr Gazi'nin türbesi olduğunu ve köy halkının bu türbeye hizmet ettiği anlaşılmaktadır[23]. Ayrıca Erzincan'da Aceb Şîr Gazi zaviyesi bulunmaktadır. Zaviye de türbe ile yan yana veya aynı köyde olmalıdır.

6. Değerlendirme Ve Sonuç

İncelenen türbeler içerisinde sadece Hıdır Sultan Abdal Türbesi üzerinde inşa tarihini veren kitabe bulunmaktadır. Kemah'da Melik Gazi Kümbeti, Gözcü Baba Kümbeti, Togay Hatun Kümbeti, Sancaktar Kümbeti, Anonim Kümbet Selçuklu geleneğini sürdürmeleri bakımından önem taşımaktadır. Tercan Mama Hatun Kümbeti'nin Selçuklu Türk Sanatı içerisindeki yeri plan ve mimari özellikleri ile kuşkusuz ki farklıdır. İncelenen diğer türbeler, Selçuklu plan ve mimari özelliklerini yansıtmamakla birlikte bölgesel özelliklerle şekillenmiş, 19.-20. yüzyıl özelliklerinde taşrada yapılmış küçük ölçekli yapılardır.

Erzincan il merkezinde tescillenip koruma altına alınan 10 adet türbe bulunmaktadır.

Türbeler, Selçuklu (Mengücekli ve Saltuklu) ve Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Arşiv belgelerinde adı geçen diğer iki türbenin inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak, Erzincan'ın Cırzını (Binkoç) köyünde adı geçen türbe, isminden anlaşılacağı üzere Seyyid Aceb Şîr Gazi için yapılmış olmalıdır.

- İncelenen türbeler, 12.-20.yüzyıl aralığına tarihlendirilmiştir.
- **Melik Gazi Kümbeti** 12. yüzyıl
- **Mama Hatun Kümbeti** 12.yüzyıl sonu 13. yüzyıl başları
- **Gözcü Baba Kümbeti** 13. yüzyıl
- **Anonim Kümbet** ?
- **Sancaktar Kümbeti** 13. yüzyıl 14. yüzyıl başı
- **Togay Hatun Kümbeti** 14. yüzyılın başları
- **Ali Baba Türbesi** 19. yüzyıl
- **İskender Baba Türbesi** 18. yüzyıl sonları 19. yüzyıl başları
- **Midilli Baba Türbesi** 19. yüzyıl
- **Terzibaba Türbesi** 19.yüzyıl sonları

[21]VGMA, HD, 1105-117, s.197.
[22]VGMA, HD, 1105-117, s.197.
[23]BOA. MAD. 5152, s.423–424.

- **Hacı Nafız Mehmet Efendi Türbesi** 19.yüzyıl sonu 20.yüzyıl başı
- **Hıdır Sultan Abdal Türbesi** ilk yapımı 1259 yeniden yapımı 1958

Plan özellikleri bakımından türbeler, Melik Mengücek Kümbeti, Gözcü Baba Kümbeti, Anonim Kümbet, Sancaktar Kümbeti, Terzibaba Türbesi, Hacı Hafız Mehmed Efendi Türbesi sekizgen planlı olarak yapılmıştır. Ali Baba Türbesi, İskender Baba Türbesi, Midilli Baba Türbesi, Hıdır Sultan Abdal Türbesi dikdörtgen planlı ve Togay Hatun Kümbeti ise silindirik planlıdır. Tercan Mama Hatun Kümbeti plan tipi ile diğer örneklerden ayrılır. Arşiv kayıtlarında adı geçen türbelerin plan ve mimarileri hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

Sekizgen planlı türbeler, 10. Yüzyılda Karahanlı döneminden başlayıp Osmanlı'nın son dönemine kadar her dönemde görülmektedir. 11. yüzyıldan itibaren İran, Meraga, Nahçıvan gibi merkezler başta olmak üzere Anadolu'da örnekleri yaygındır. Divriği Arap Baba (Araplık) Türbesi (13. yüzyıl sonları 14. yüzyıl başları)[24], Kırşehir Melik Gazi[25], Divriği Sitte Melik Türbesi (1194)[26], Niksar Kulak Türbesi (12.yüzyılın üçüncü çeyreği)[27], Erzurum Emir Saltuk Türbesi (12.-13. yüzyıl)[28], Niksar Kırkkızlar Türbesi (13.yüzyıl başları)[29] çeşitli sekizgen gövdeli türbelere örneklemelerdir.

Silindirik gövdeli türbelere, 13. yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Ahlat'ta erken örneklerine rastlanmaktadır.

Anadolu Selçuklu mimarisinde Tercan Mama Hatun Kümbeti (12. yüzyıl sonları 13. yüzyıl başları), diğer türbelerden mezar tipi bakımından ayrı bir yere sahiptir. Gövdesi sekiz silindirik dilimli türbenin etrafı daire şeklinde, iç yüzünde on bir nişin yer aldığı bir kuşatma duvarıyla çevrilmiştir.

Dikdörtgen planlı türbeler ise daha geç dönemde tercih edilmiş bir plan tipidir.

Türbelerden Melik Gazi Kümbeti, Mama Hatun Kümbeti, Gözcü Baba Kümbeti, Anonim Kümbet, Togay Hatun Kümbeti içten kubbe dıştan pramidal külahla örtülüdür.

Erzincan türbelerinden sadece Gözcü Baba Kümbeti, Melik Gazi Kümbeti, Sancaktar Kümbeti, Togay Hatun Kümbeti, Mama Hatun Kümbeti iki katlı olup cenazelik bölümü vardır. Bunlardan Melik Gazi Kümbeti, Togay Hatun Kümbeti, Mama Hatun Kümbeti cenazelikleri tonoz ile örtülmüştür.

Türbelerde süsleme Togay Hatun Kümbeti, Melik Gazi Kümbeti ve Mama Hatun Kümbeti'nde karşımıza çıkmaktadır. Taş, tuğla ve çini süsleme olmak üzere üç farklı süsleme türü görülmektedir.

Mama Hatun Kümbeti, mukarnas kavsaralı taçkapısı ile dikkat çekmektedir. Kavsara kemerinin altında silindirik gövdeli üzeri geometirk süslemeli köşe sütuncelerine yer verilmiştir. Taçkapı girintisinin her iki yanında mukarnas kavsaralı mihrabiye nişleri bulunmaktadır. Taçkapının çevresini geometrik geçmelerden oluşan bordür çevreler.

[24] Hakkı Acun, Sivas ve Çevresindeki Tarihi Eserlerin Listesi ve Turistik Değerleri, *Vakıflar Dergisi*, S.20, Ankara, 1988, s. 194.
[25] A.Saim Ülgen, Kırşehir'de Türk Eserleri, *Vakıflar Dergisi* 2, Ankara, 1942,
[26] Önkal, *a.g.e.,* s.37–42
[27] Önkal, *a.g.e*., s.27.
[28] Hüseyin Yurttaş vd., *Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Ankara, 2008
[29] Önkal, *a.g.e.,* s.79.

Bordür ile kemer arasındaki boşluklarda rozet bulunur. Girişin her iki yanında yukarı doğru yükselen üç sıra mukarnaslı nişler ile cephe hareketlendirilmiştir.

Togay Hatun Kümbeti, cenazelik ile gövde arasında ve gövdenin bitiminde mukarnas silme vardır. Gövde giriş kısmı, bordürlerle kuşatılıştır. Bu bordürlerde bitkisel palmet, kıvrık dallar ve geometrik geçmelerden oluşan süslemelerle girişe anıtsallık kazandırılmıştır.

Melik Gazi Kümbeti'nde süsleme gövde giriş kapısında görülmektedir. Beş sıra bordür sırasından oluşan kapıda tuğlaların farklı şekillerde dizilmesi ile süslemeye gidilmiştir. Düz lentolu açıklığın üzeri yüzeysel sivri kemer ile hareketlendirilmiştir. Lento taşının üzerinde ayet kitabesi olup sivri kemerli alınğın içi ise tuğlaların düzenlenmesi ile geometrik düzendedir. Kemer köşeliklerinde, kilit taşında ve alınlık ortasında çini süslemeler dikkati çekmektedir.

Türbeler içinde usta kitabesi ile karşılaşılan tek örnek Mama Hatun Kümbeti'dir. Türbe kuşatma duvarının taçkapısında "ameli" ve "benne" üvanlarını veren "Ahlatlı Ebü'l Nema bin Mufaddal el-ahval" adlı ustanın bu yapıda çalışmış olabileceği düşünülmektedir[30].

Yapılarda tuğla, moloz ve kesme taş malzemenin inşa malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

[30] Gündoğdu, a.g.m., s. 225-226

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Araştırma Eserler

Acun, Hakkı, Sivas ve Çevresindeki Tarihi Eserlerin Listesi ve Turistik Değerleri, *Vakıflar Dergisi*, S.20, Ankara, 1988, s. 194.

Aksüt, Ali Kemali, *Erzincan Tarihî, Coğrafî, İçtimaî, Etnoğrafî, İdarî, İhsaî Tetkikat Tecrübesi*, İstanbul 1932.

Çoruhlu, Yaşar, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, İstanbul, 2016

Evliya Çelebi, *Seyahatname II*, İstanbul, 1999.

Gündoğdu, H., A. A. Bayhan-A. M. Aktemur vd., *Kültür Varlıkları ile Kemah*, Ankara ty.

Gündoğdu, Hamza, "Tercan ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, Ankara, 1998, s.217-264.

Kındığılı, Muhammet Lütfü, *Ortaçağdan Günümüze Kemah ve Köylerindeki Kültür Varlıkları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2015.

O.C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri,* I, Ankara, 1986

Önkal, Hakkı*, Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996

Ülgen, A.Saim, Kırşehir'de Türk Eserleri, *Vakıflar Dergisi* 2, Ankara, 1942

Ünal, Rahmi Hüseyin, *Monüments Salguqides de Kemah (Anatolie Orientale)*, Librariric Orientaliste Paul Geuthner 12, Rue, Vavin, VI, Paris, 1968.

Yetkin, S. Kemal, "Mama Hatun Türbesi", *Yıllık Araştırmalar Dergisi,* 1, Ankara, 1956, s. 75-81.

Yurttaş Hüseyin , vd., *Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Ankara, 2008